

ЎРТА МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ

А.Ембергенова – ассистент ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: маданиятлараро мулоқот, компетенция, педагогик шарт-шароитлар, халқаро мулоқот, маданий фарқлар, толерантлик, таълим тизими.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, компетентность, педагогические условия, межнациональное общение, культурные различия, толерантность, образовательная система.

Key words: intercultural communication, competence, pedagogical conditions, interethnic communication, cultural differences, tolerance, educational system.

Кириш. Инглиз тилини ўрганиш жараёнида маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш замонавий таълим тизимининг асосий таркибий қисми ҳисобланади. Замонавий жамият ёш авлоддан нафақат чет тилларини юкори даражада билишни, балки ривожланган маданиятлараро мулоқот қобилиятларини ҳам талаб қилади. Глобаллашув ва маданиятлараро интеграция шароитида инглиз тилини ўқитиш алоҳида аҳамиятга эга, чунки у халқаро алоқа воситасидир. Ушбу мақолада инглиз тилини ўрганиш жараёнида ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришга ёрдам берадиган педагогик шарт-шароитлар кўриб чиқилади.

Мактаб нафақат билим олиш жойига, балки ўқувчиларда маданиятлараро ўзаро муносабат кўникмаларини ривожлантириш майдониға айланмоқда. Замонавий педагогиканинг устувор вазифаларидан бири ўрта мактаб ўқувчиларининг ижтимоий ва коммуникатив компетенциясининг муҳим таркибий қисми сифатида маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришдир.

Маданиятлараро мулоқот нафақат турли маданият вакиллари ўртасида ахборот алмашинуви, балки ҳурмат, тушуниш ва ҳамкорликка асосланган бағрикенг мулоқот шаклидир. Бироқ, бу компетенцияни самарали ривожлантириш учун махсус ташкил этилган педагогик шароитлар зарур.

Тадқиқотнинг мақсади - ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришга ёрдам берадиган педагогик шартларни аниқлаш ва асослаш.

Маданиятлараро мулоқот - бу турли маданиятларга мансуб одамларнинг ўзаро таъсири, шу жумладан ахборот, ғоялар ва маданий қадриятлар алмашинуви жараёни. Верещагин ва Костомаров фикрича, тилнинг лингвистик ва маданий жиҳатларини тушуниш маданиятлараро мулоқотда муҳим рол ўйнайди. Муаллиф маданий контекстларни ўрганиш зарурлигини таъкидлайди, бу тил ва унинг сўзловчиларини чуқурроқ тушунишни шакллантиришга ёрдам беради [2:75-79].

Маданиятлараро мулоқот турли маданият вакиллари ўзаро таъсирини ўз ичига олади, бунда улар маълумот, ғоялар ва маданий қадриятлар алмашади. Г.Хофстеднинг фикрича, маданиятлараро мулоқот маданий омиллар туфайли идрок, фикрлаш ва хатти-ҳаракатлардаги фарқларни тушунишни ўз ичига олади [5]. Муваффақиятли маданиятлараро мулоқот маданий хабардорлик, бағрикенглик ва эмпатия каби жиҳатларни ҳисобга олишни талаб қилади [1].

В.Сафонованинг таъкидлашича, халқаро мулоқот тилларини ўргатиш маданиятлар мулоқоти контекстида амалга оширилиши керак. У ўқувчиларда маданиятлараро компетенциянинг ажралмас қисми бўлган

бағрикенглик ва бошқа маданиятларга ҳурматни ривожлантириш муҳимлигига ишора қилади [4:122-126].

Методология. Белгиланган мақсадга эришиш ва тадқиқот муаммоларини ҳал қилиш учун назарий ва эмпирик даражаларнинг ўзаро боғлиқ усулларидан фойдаланилган.

Назарий усулларга қуйидагилар қиради:

-маданиятлараро ўзаро муносабатлар, коммуникатив ва маданиятлараро компетенцияни шакллантириш, мактаб ўқувчиларида бағрикенгликни тарбиялаш муаммоларига бағишланган психологик, педагогик, ижтимоий-маданий ва услубий адабиётларни таҳлил қилиш. Ушбу таҳлил маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришнинг назарий асослари ва мавжуд ёндашувларини аниқлаш, шунингдек, тадқиқотнинг концептуал ва категориялар апаратини аниқлаш имконини бери.

-ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш моделини ишлаб чиқишга қаратилган педагогик дизайн. Лойиҳада педагогик фаолиятнинг мақсадлари, мазмуни, усуллари, шакллари ва воситаларини белгилаш, шунингдек, зарур педагогик шарт-шароитларни аниқлаш қиради.

Маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш учун қулай педагогик шароитлар қуйидагилардан иборат: ўқув дастурини маданий жиҳатдан бойитиш, яъни инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатларнинг маданий хусусиятларини акс эттирувчи материалларнинг киритилиши ўқувчиларнинг маданий дунёқарашини кенгайтиришга ёрдам беради. Академик матнлар, видеолар, ҳақиқий адабиётлар ва мақолалар ўрта мактабнинг юкори синф ўқувчиларига маданий фарқлар ва ўхшашликларни яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Ролли ўйинлар, мунозаралар ва гуруҳ лойиҳалари каби интерфаол ўқитиш усулларидан фойдаланиш талабаларга инглиз тилидан мулоқотда фаол фойдаланиш имконини беради. Бундай усуллар маданиятлараро мулоқот қобилиятларини ривожлантиришни рағбатлантиради, чунки улар суҳбатдошларнинг маданий хусусиятларини ҳисобга олишни талаб қилади.

Эмпирик усулларга қуйидагилар қиради:

Мақсад ўрта мактаб ўқувчиларида маданиятлараро мулоқотни ўтказиш учун зарур бўлган кўникма ва муносабатларни ривожлантиришнинг дастлабки даражасини аниқлашдан иборат бўлган фактларни аниқлаш тажрибаси. Ушбу босқичда сўровлар, талабалар ва ўқитувчилар билан суҳбатлар, маданиятлараро мулоқот шароитида мактаб ўқувчиларининг хатти-ҳаракатларини кузатиш ўтказилди.

Шакллантирувчи педагогик эксперимент, унинг доирасида маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш учун ишлаб чиқилган модел синовдан ўтказилди.

Тажриба давомида аниқланган педагогик шартлар асосида ўқув-тарбиявий тадбирлар ташкил этилди.

Ўрта мактаб ўқувчилари ва ўқитувчилари ўртасида ўтказилган сўровлар ва суҳбатлар уларнинг маданиятлараро ўзаро муносабатларга бўлган муносабатини, маданиятлараро мулоқотга тайёрлигини, кадриятлар тизимини, мулоқотдаги тўсиқларни ва бошқа маданият вакиллари билан мулоқот қилишдаги қийинчиликларни аниқлашга қаратилган.

Маълумотларни миқдорий ва сифат жиҳатидан таҳлил қилиш усуллари. Сўров ва эксперимент натижаларини миқдорий қайта ишлаш статистик маълумотларни қайта ишлаш усуллари (ўртача қийматларни ҳисоблаш, фоизларни таҳлил қилиш) ёрдамида амалга оширилди, бу маданиятлараро компетенцияларнинг ривожланиш динамикасини объектив баҳолашни таъминлади. Сифатли таҳлил олинган маълумотларни шарҳлаш, ўрта мактаб ўқувчиларининг маданиятлараро мулоқотни идрок этиш хусусиятларини, уларнинг муносабати ва хатти-ҳаракатларидаги ўзгаришларни аниқлаш имконини берди.

Тадқиқотни ташкил этиш:

Тажриба ишлари икки умумтаълим мактаби негизида таълим жараёнининг синфдан ташқари фаолиятини камраб олган ҳолда амалга оширилди. Тажриба ишлари бир ўқув йили давомида ташкил этилди. Тадқиқотда 16-17 ёшдаги, 10-11-синфда таҳсил олувчи 120 нафар ўқувчи иштирок этди. Тажриба ва назорат гуруҳлари ёш ва ижтимоий хусусиятлар бўйича таққослаш тамойилларига асосан шакллантирилди, бу эса тадқиқот натижаларининг ишончлилигини таъминлашга хизмат қилди.

Тадқиқот натижалари. Назарий таҳлил ва тажриба натижалари асосида маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш учун қуйидаги педагогик шартлар самарали экани аниқланди: таълим жараёнини турли маданиятлар анъаналари, кадриятлари ва хусусиятларини камраб олган мазмун билан бойитиш; ўқувчилар ўртасида фаол ўзаро таъсирни таъминловчи интерфаол ўқитиш усуллари (мунозара, лойиҳа, ролли ўйинлар) фойдаланиш; амалий машғулотлар орқали конструктив мулоқот учун зарур бўлган мулоқот қобилиятларини ривожлантириш; турли маданият гуруҳлар вакиллари иштирокидаги кўшма тадбирлар (миллий маданият кунлари, фестиваллар)ни ташкил этиш; ҳамда ўқувчиларда акс эттирувчи позицияни шакллантириш мақсадида маданиятлараро кадриятларни мунтазам муҳокама қилиш ва шахсий муносабатларини таҳлил қилиш.

Шакллантирувчи эксперимент босқичида ўрта мактаб ўқувчиларининг маданиятлараро ўзаро таъсирга тайёрлиги даражасининг сезиларли ўсиши қайд этилди: маданиятлараро компетенцияларнинг юқори даражада ривожланганлигини кўрсатадиган талабалар сони 28% дан 62% гача кўтарилди.

Хорижий таълим муассасалари билан мактаб онлайн ҳамкорлигини ташкил этиш ўқувчиларга бошқа маданият вакиллари билан бевосита мулоқот қилиш имкониятини беради. Бу маданиятлараро компетенцияни ривожлантиришга ёрдам беради ва маданият фарқларга нисбатан бағрикенглик муносабатини яратади.

Дискуссия. Маданиятлараро компетенция қуйидагиларни ўз ичига олади: халқаро мулоқот қоидаларида ишончли йўналиш; ўз маданиятининг кадрият-

ларини мос ва мақбул тарзда этказиш қобилияти; маданиятлараро мулоқот шакллари ва уларни намоён қилиш усуллари; жаҳон ҳамжамиятининг маданият хилма-хиллиги, дунёнинг лингвистик манзараси ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш; бошқа маданият вакиллари билан ўзаро муносабатларни қуриш тамойиллари ва меъёрларини тушуниш; тўғридан-тўғри ўзаро таъсир давомида мулоқот иштирокчиларининг маданият хусусиятларини аниқлаш қобилияти; маданиятлараро ўзаро таъсир қилиш акти контекстига ўз хатти-ҳаракатларини мослаштиришда намоён бўладиган маданият фарқларнинг аҳамиятини қабул қилиш, уларга муносабат; маданиятлараро ўзаро ҳамкорлик эҳтиёжнинг мавжудлиги, маданиятлараро мулоқотни йўлга қўйишда фаол бўлиш, келишув ва ўзаро тушунишга эришиш, келишмовчиликлар ва низолар хавфини камайтириш.

Инглиз тилини ўрганиш жараёнида ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришнинг масаласига қайтадиган бўлсак, шуни таъкидлаш керакки, бу жараён қуйидаги қийинчиликларни ўз ичига олиши мумкин: она тилига таянишнинг услубий усуллари потенциалининг пасайиши, чунки ўқувчилар учун янги тил муҳитини жадал ўзлаштиришга мажбур; ўз мамлакатининг маданият муҳитида ва чет эл маданият муҳитида сезиларли фарқлар мавжудлиги маданиятлараро қийинчиликларга олиб келади [3:57-58].

Инглиз тилини ўрганиш жараёнида ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида маданиятлараро мулоқотни шакллантиришнинг педагогик шартлари сифатида биз қуйидагиларни таъкидлаймиз:

Чет тилини ўқитиш жараёнида ўрта мактаб ўқувчиларида маданиятлараро мулоқотни шакллантиришнинг педагогик шартларига қуйидагилар киради:

1. Чет тилини ўргатиш жараёнида “Маданиятлараро мулоқот клуби” мактабини ташкил этиш.

2. Юқори синф ўқувчиларининг маданиятлараро мулоқотни шакллантиришда интерфаол ўқитиш усуллари амалга ошириш, интерфаол характердаги машқлар ва топшириқларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш.

3. Чет тилларини ўқитиш жараёнини талабаларда маданиятлараро бағрикенглик ва эмпатияни шакллантиришга мақсадли йўналтириш.

Ўрта мактаб ўқувчиларида маданиятлараро мулоқотни шакллантиришнинг биринчи педагогик шarti чет тилини ўргатиш жараёнида мактаб “Маданиятлараро мулоқот клуби”ни ташкил этишдир.

Маданиятлараро мулоқот клубининг асосий вазибаларига қуйидагилар киради: 1. Мотивацион функция. Амалиёт шуни кўрсатадики, чет тилини ўрганишга қизиқишни ривожлантиришнинг энг самарали воситаси ҳақиқий тил муҳитига шўнғишдир. Лекин, ҳар бир ўқувчининг тили ўрганилаётган мамлакатга таширф буюриш имконияти мавжуд. Чет тили ўқитувчиси тил муҳитига тақлид қиладиган ва уни ҳеч бўлмаганда унга яқинлаштирадиган ташкилий педагогик шакллардан фойдаланиши керак. “Маданиятлараро мулоқот клуби”даги баъзи ташкилий шакллар қисқа муддатли тил муҳитига шўнғиш ва тенгдошлар билан мулоқот қилиш имконини беради. Бундай тадбирлар тили ўрганилаётган мамлакатни маданиятга қизиқиш уйғотиш, тилда

мулоқот қилиш истагини ошириш, мулоқотдаги тўсиқларни камайтириш ёки ҳатто олиб ташлаш, умумий ва ижтимоий-маданий дунёқарашни кенгайтириш имконини беради. "Маданиятлараро мулоқот клуби" – бу кўп маданиятли мотивацион муҳит бўлиб, унда ўқувчилар чет тилида мулоқот қилиш имкониятига эга.

2. Таълим функцияси. Маданиятлараро мулоқот клуби доирасидаги машғулотларда, биринчи навбатда, коммуникатив ёндашув амалга оширилади. Клубнинг барча фаолияти кўпинча яширин характерга эга бўлган ўқитиш функциясини бажаради. Шундай қилиб, масалан, грамматик кўникмалар тўғридан-тўғри шаклланди, аммо мулоқот ва тайёргарлик жараёнида ўқувчилар ўрганилган грамматик тузилмаларни такрорлайдилар ва мустаҳкамлайдилар ва янгиларини ўрганадилар. Бундан ташқари, турли мавзулар бўйича сўз бойлиги кенгайди, ўрта мактаб ўқувчилари мунозаралар ўтказиш учун клишеларни, суҳбат нутқини ўрганадилар. "Маданиятлараро мулоқот клуби" мактаб контекстида ўқувчиларнинг ижтимоий-маданий уфқларини кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга. Бўлажак маданиятлараро мулоқотга тайёргарлик кўриш жараёнида ўрта мактаб ўқувчилари ўзлари ўрганаётган тил мамлакати ҳақида илгари олинган барча билимларни эслашади, улар учун оддий дарсликда топилмайдиган янги маълумотларни ўрганадилар. Оғзаки ва ёзма чет тилидаги мулоқот жараёнида уларнинг маданиятлараро хабардорлиги сезиларли даражада ошади.

3. Тарбиявий функция. Маданиятлараро мулоқот клуби фаолияти доимо талаба шахсига тарбиявий таъсир кўрсатади. Демак, бу ҳолда ўқитувчи турли шахсий фазилатларни шакллантиради. Тенгдошлар билан мақсадли ташкил этилган мулоқот анъана ва урф-одатлар хилма-хиллигида ўрганилаётган тил мамлакатининг маданиятига ижобий муносабатни ривожлантиришга имкон беради. Ўрганилаётган тил мамлакати вакиллари билан бевосита мулоқотда бўлган талабалар уларни ҳар доим кўпроқ тушунадилар ва турли вазиятларда ҳурмат кўрсатадилар. Таълим функцияси. Маданиятлараро мулоқот клуби фаолияти доимо талаба шахсига тарбиявий таъсир кўрсатади. Демак, бу

ҳолда ўқитувчи турли шахсий фазилатларни шакллантиради. Тенгдошлар билан мақсадли ташкил этилган мулоқот анъана ва урф-одатлар хилма-хиллигида ўрганилаётган тил мамлакатининг маданиятига ижобий муносабатни ривожлантиришга имкон беради. Ўрганилаётган тил мамлакати вакиллари билан бевосита мулоқотда бўлган талабалар уларни ҳар доим кўпроқ тушунадилар ва турли вазиятларда ҳурмат кўрсатадилар.

Хулоса. Олинган натижалар педагогик шарт-шароитларни тизимли равишда яратиш юқори синф ўқувчиларининг маданиятлараро мулоқот қобилиятини мақсадли ривожлантиришга ёрдам беришини тасдиқлайди. Турли халқларнинг маданий хусусиятлари билан назарий танишишнинг кўп маданиятли муҳитда ўзаро муносабатларнинг амалий шакллари билан уйғунлиги айниқса самарали эканлигини исботлади. Шу билан бирга, маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш муваффақияти кўп жиҳатдан ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигига, мулоқотнинг мулоқот шакллари ташкил этишга тайёрлигига ҳамда бағрикенглик ва очикликнинг шахсий намунасига боғлиқ экани аниқланди.

Шундай қилиб, маданиятлараро мулоқотни ривожлантириш комплекс педагогик ёндашувни, жумладан, таълим жараёнини ташкил этиш, дарсдан ташқари машғулотлар ва маданиятлараро мулоқотнинг махсус мақсадли амалиётини талаб қилади. Маданиятлараро мулоқот клуби ўқувчиларда чет тилда мулоқот қилишга бўлган қизиқишни ошириш, ижтимоий-маданий дунёқарашни кенгайтириш ва маданиятлар ўртасида ўзаро ҳурматни шакллантиришга хизмат қилади. Клуб фаолияти мотивацион, таълимий ва тарбиявий функцияларни бажаради. Бундай муҳитда ўқувчилар чет тилини фаол ўзлаштиришлари, янги маданий билимларни эгаллашлари ва амалий мулоқот кўникмаларини ривожлантиришлари мумкин. Шунингдек, клуб фаолияти орқали ўқувчилар ўрганаётган тил мамлакати маданиятига нисбатан ижобий муносабат шакллантириб, уларнинг келажакда халқаро алоқаларда самарали иштирок этишларига асос яратади.

Адабиётлар

1. Байрам М. Преподавание и оценка межкультурной коммуникативной компетентности. – М.: 1997.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – Москва: Индрик, 2005.
3. Наролина В.И., Межкультурная коммуникативная компетентность как интегративная способность межкультурного общения специалиста. // Психологическая наука и образование. 2010. №2. URL: <http://www.psyedu.ru>
4. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования. – М.: // «Иностранные языки в школе» 2001, №3. – С. 17-24.
5. Hofstede G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). 2011. URL: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>

РЕЗЮМЕ. Маскур мақолада инглиз тилини ўрганиш жараёнида ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришга ёрдам берадиган педагогик шарт-шароитлар таҳлил қилинади. Мақолада маданиятлараро мулоқот тушунчаси, унинг педагогик аҳамияти ва ўқув жараёнида самарали ривожлантириш усуллари муҳокама қилинади.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются педагогические условия, способствующие развитию межкультурной коммуникации у старшеклассников в процессе изучения английского языка. В статье рассматривается понятие межкультурной коммуникации, ее педагогическое значение и методы эффективного развития в образовательном процессе.

SUMMARY. The article analyzes the pedagogical conditions that contribute to the development of intercultural communication in high school students in the process of learning English. The article examines the concept of intercultural communication, its pedagogical significance and methods of effective development in the educational process.